

ANITA RICHERT-KAŻMIERSKA

Politechnika Gdańska

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ TRZECIEGO WIEKU

Wprowadzenie

Od połowy XX wieku w Europie zachodzą znaczące przemiany demograficzne. Ich najbardziej widocznymi objawami są: spadająca liczba urodzeń, starzenie się społeczeństwa, zmiany w strukturze gospodarstw domowych oraz rozwój tzw. *silver economy*.

Dla złagodzenia społeczno-gospodarczych konsekwencji negatywnych tendencji demograficznych poszczególne państwa Unii Europejskiej podejmują działania mające na celu z jednej strony odmłodzenie populacji, z drugiej – optymalizowanie wykorzystania potencjału tkwiącego w społeczeństwie, głównie poprzez zwiększenie tzw. włączenia społecznego. Szczególną uwagę koncentruje się na osobach starszych, w wieku okołoemerytalnym. Od kilkunastu lat w państwach tzw. starej Unii, a od kilku także w państwach Europy Środkowo-Wschodniej realizowane są programy na rzecz aktywizacji zawodowej osób starszych, w tym wydłużenia ich aktywności zawodowej i rozwoju przedsiębiorczości.

Przedsiębiorczość, bez względu na ujęcie definicyjne, jest utożsamiana z aktywnością, dynamizmem i sukcesem. W Polsce zgoła odmienne cechy wpisane są w społeczny stereotyp osoby starszej. Zgodnie z nim, „człowiek

stary jest istotą schorowaną i niedołączoną, nie mogącą pracować, często nie mającą środków utrzymania (...), społecznie izolowaną i izolującą się od życia społecznego i społeczeństwa w ogóle”¹.

Istotą opracowania jest przedstawienie wyników badań na temat uwarunkowań przedsiębiorczości osób starszych oraz identyfikacja mechanizmów wzmacniających przedsiębiorczość osób w trzecim wieku.

1. Aktywność zawodowa i przedsiębiorczość osób starszych

Jednym z kluczowych celów zawartych w programach rozwojowych Unii Europejskiej jest wzrost aktywności zawodowej osób starszych. Według *Europejskiej strategii zatrudnienia* stopa zatrudnienia wśród osób w wieku 55–64 lata w Unii w 2010 roku powinna była osiągnąć 50%². W rzeczywistości nie przekroczyła 46%. W Polsce w 2010 roku wskaźnik zatrudnienia wynosił odpowiednio: w grupie wiekowej 55–59 lat – 43,5%, w grupie 60–64 lata – 18,2%³.

Sposobem na rzecz wzrostu aktywności zawodowej wśród osób starszych, coraz częściej wykorzystywanym przez instytucje rynku pracy w Polsce, jest promocja przedsiębiorczości oraz przygotowanie do pracy na własny rachunek. Takie podejście wiąże się m.in. z faktem, że aktywność zawodowa wśród osób starszych prowadzących własną działalność gospodarczą jest większa niż wśród ich rówieśników – pracowników najemnych.

Szczególnie w projektach współfinansowanych ze środków unijnych, w których docelową grupą są osoby powyżej 50. roku życia, wyróżnia się przedsięwzięcia obejmujące szkolenia z zakresu zarządzania firmą i przygotowania biznesplanu, a także merytoryczne i finansowe wsparcie uruchomienia własnej działalności gospodarczej. Do projektów tego typu należą m.in. wymienione niżej, wdrożone w Trójmieście w ostatnich dwóch latach:

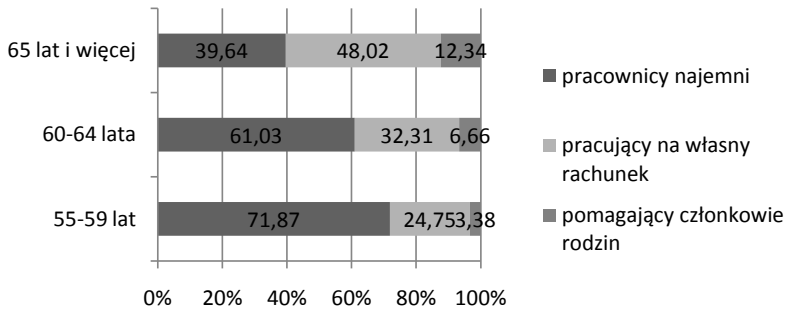
- *Moja firma – moja przyszłość* oraz *Makro szansa dla mikro firm* – zrealizowane przez Fundację Gospodarczą w Gdyni,

¹ K. Rejman, *Znaczenie edukacji w procesie integracji społecznej osób w wieku senioralnym*, w: *Elan vital v priestore medzigeneračných vzťahov*, red. B. Balogova, Uniwersytet w Presovie, Presov 2010, s. 78.

² Cel ustalony na szczycie Rady w Sztokholmie w marcu 2001 r.

³ *Aktywność ekonomiczna ludności Polski IV kwartał 2010 roku*, GUS, Warszawa 2010.

Rysunek 1. Pracujący według statusu zatrudnienia i wieku w I kwartale 2010 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Aktywność ekonomiczna ludności Polski I kwartał 2010...*

- *Dojrzały przedsiębiorca* – zrealizowany przez Gdańską Fundację Przedsiębiorczości,
- *Z miłości do regionu* – zrealizowany przez Wojewódzki Urząd Pracy w Gdańsku i Powiatowy Urząd Pracy w Gdyni,
- *Równi w biznesie* – zrealizowany przez Agencję Rozwoju Pomorza SA.

Mimo starań podejmowanych przez podmioty odpowiedzialne za aktywizowanie zawodowe osób starszych w Polsce przedsiębiorczość, rozumiana w tym miejscu jako prowadzenie własnej firmy, nadal nie jest popularna w tej grupie wiekowej. W badaniach CBOS-u⁴ prowadzenie własnej firmy za atrakcyjne uznało ponad 50% osób w wieku do 45. roku życia, podczas gdy w grupie wiekowej 45–54 lata zaledwie 29%. Podobne wyniki dostarcza raport GEM-u⁵, w którym dodatkowo zwraca się uwagę na to, że szczególnie niskie jest zaangażowanie osób starszych w prowadzenie własnego biznesu w gospodarkach, w których rozwój gospodarczy generowany jest innowacjami, w tym w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej oraz w Europie.

⁴ *Polacy o prowadzeniu biznesu*, Komunikat z badań BS/158/2010, CBOS, Warszawa 2010.

⁵ D. Kelley, N. Bosma, J.E. Amoros, *Global Entrepreneurship Monitor. 2010 Global Report*, Babson 2010, <http://www.gemconsortium.com> (15.07.2011).

2. Przedsiębiorca trzeciego wieku

Przegląd literatury przedmiotu pozwala na sporządzenie ogólnej charakterystyki przedsiębiorcy trzeciego wieku.

Po pierwsze, osoby starsze są lepiej przygotowane do uruchamiania i prowadzenia własnego biznesu w porównaniu z osobami w młodszym wieku, ze względu na zgromadzony w ciągu wcześniejszej kariery zawodowej kapitał finansowy, kapitał społeczny oraz wiedzę i doświadczenie⁶. Badania prowadzone w Wielkiej Brytanii i Finlandii pokazują, że zdolność przetrwania firmy założonej i prowadzonej przez starszego przedsiębiorcę jest większa, niż w przypadku firm przedsiębiorców w młodszym wieku⁷.

Po drugie, na gotowość do założenia i prowadzenia własnego biznesu w starszym wieku istotnie wpływają wcześniejsze doświadczenia zawodowe. Rotefoss i Kolvereid⁸ wyróżniają przedsiębiorców: początkujących i seryjnych. Przedsiębiorców seryjnych, tj. takich, którzy na którymś z wcześniejszych etapów swojej kariery zawodowej prowadzili własną firmę, jest przede wszystkim więcej. Ponadto szanse przetrwania prowadzonych przez nich firm są większe, głównie dzięki doświadczeniu i nabytym kontaktom biznesowym.

Po trzecie, wśród przedsiębiorców trzeciego wieku dominują mężczyźni. Z badań w ramach programu PRIME⁹ wynika, że ponad 64% przedsiębiorców w wieku powyżej 50. roku życia w Wielkiej Brytanii to mężczyźni. W Polsce wśród osób w wieku powyżej 50. roku życia pracujących na własny rachunek 67% stanowią mężczyźni¹⁰. Niski wskaźnik pracy na własny rachunek wśród kobiet w wieku powyżej 50. roku życia tłumaczy się głównie względami kulturowo-tradycjonalistycznymi¹¹.

⁶ G. Singh, A. DeNoble, *Early retirees as the next generation of entrepreneurs*, „Entrepreneurship Theory and Practice” 2003, 23, s. 207–223.

⁷ T. Kautonen, *Understanding the older entrepreneur: comparing third age and prime age entrepreneurs in Finland*, „International Journal of Business Science and Applied Management” 2008, Vol. 3, Iss. 3, s. 4.

⁸ B. Rotefoss, L. Kolvereid, *Aspiring, nascent and fledgling entrepreneurs: an investigation of the business start-up process*, „Entrepreneurship and Regional Development” 2005, 17, s. 109–127.

⁹ *Olderpreneur outcomes – a follow-up study of what happen to people aged over 50 who contacted PRIME about starting in business*, Prime initiative 2006, <http://www.primeinitiative.org.uk> (10.07.2011).

¹⁰ *Osoby powyżej 50 roku życia na rynku pracy w 2008 roku*, GUS, Warszawa–Bydgoszcz 2010.

¹¹ R. McKay, *Women entrepreneurs: moving beyond family and flexibility*, „International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research” 2001, 7, s. 148–165.

Po czwarte, przedsiębiorcy w starszym wieku legitymują się wykształceniem na średnim poziomie. Jak tłumaczą Weber i Schaper¹², większość przedsiębiorców aktualnie w wieku powyżej 50. roku życia rozpoczęła prowadzenie swoich firm kilkadziesiąt lat temu, kiedy wykształcenie wyższe nie było tak powszechne jak obecnie. Kilka dekad temu osoby z wyższym wykształceniem były zatrudniane głównie w dużych firmach na specjalistycznych stanowiskach, zaś małe firmy uruchamiane były przez osoby posiadające pomysł i umiejętność jego realizacji, niekoniecznie potwierdzone dyplomem wyższej uczelni. W Polsce wśród osób pracujących na własny rachunek w wieku powyżej 50. roku życia 16% posiada wykształcenie wyższe, 24% policealne i średnie zawodowe, 4% średnie ogólnokształcące, 32% zasadnicze zawodowe i 24% gimnazjalne, podstawowe i niepełne podstawowe¹³.

3. Szanse i bariery rozwoju przedsiębiorczości osób starszych

Motywy decyzji o uruchomieniu i prowadzeniu własnej firmy przez osoby starsze literatura przedmiotu dzieli na pozytywne (*pull factors*) i negatywne (*push factors*)¹⁴. Osoba zmotywowana pozytywnie upatruje w uruchomieniu swojej firmy głównie szansy na sprawdzenie się i własny rozwój. Kieruje nią m.in.:

- potrzeba niezależności,
- możliwości zwiększenia przychodów,
- chęć wdrażania własnych pomysłów,
- poczucie włączenia społecznego, przynależności do grupy oraz społecznej użyteczności.

Osoba zmotywowana negatywnie uruchomienie własnego biznesu traktuje jako jedyną szansę na zmianę obecnego, niezadowolającego statusu społeczno-ekonomicznego. Kieruje nią przede wszystkim:

- niezadowolenie z pracy wykonywanej dotychczas (typ pracy, warunki pracy, organizacja czasu pracy itp.),
- doświadczanie dyskryminacji ze względu na wiek w dotychczasowym miejscu pracy,

¹² P. Weber, M. Schaper, *Understanding the grey entrepreneur*, „Journal of Enterprising Culture” 2004, 12, s. 147–164.

¹³ *Osoby powyżej 50 roku życia...*

¹⁴ S. Wennekers i in., *Cultural and economic determinants of business ownership cross countries*, w: *Frontiers of entrepreneurship*, W.D. Bygrave i in., Babson College, Wellesey 2001.

- utrudniony dostęp do szkoleń i ograniczone możliwości rozwoju kariery zawodowej,
- utrata pracy i trudności w znalezieniu nowej.

Na przełomie lat 2010 i 2011 w ramach projektu Best Agers¹⁵ w pięciu państwach bałtyckich przeprowadzono wywiady wśród osób w wieku powyżej 55. roku życia, których celem były m.in. diagnoza motywacji osób starszych do prowadzenia własnej firmy oraz identyfikacja barier, jakie na etapie uruchomienia oraz prowadzenia własnego biznesu napotykają. W ramach badań przeprowadzono 53 wywiady standaryzowane (8 w Niemczech, 20 na Łotwie, 8 na Litwie, 9 w Polsce oraz 8 w Szwecji).

Tabela 1

Czynniki motywujące osoby w wieku powyżej 55. roku życia do założenia własnej firmy – wyniki badań w ramach projektu Best Agers

Kraj pochodzenia respondentów	Czynniki uznane za najistotniejsze
Niemcy	<ul style="list-style-type: none"> – posiadanie interesującej pracy, – możliwość wyboru zadań do realizacji, – spełnianie własnych marzeń, – tworzenie czegoś nowego
Łotwa	<ul style="list-style-type: none"> – wykonywanie zadań stanowiących nowe wyzwanie, – posiadanie interesującej pracy, – bycie swoim własnym szefem
Litwa	<ul style="list-style-type: none"> – posiadanie interesującej pracy, – spełnianie własnych marzeń, – względy ekonomiczne
Polska	<ul style="list-style-type: none"> – posiadanie autorytetu, – bycie swoim własnym szefem, – posiadanie interesującej pracy, – spełnianie własnych marzeń
Szwecja	<ul style="list-style-type: none"> – posiadanie interesującej pracy, – tworzenie czegoś nowego, – prawo podejmowania decyzji, – spełnianie własnych marzeń

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Lundgren, E. Hedkvist Petersen, *55+ people and entrepreneurship – a study based on results from five partners In Best Agers Project*, raport końcowy, Lulea 2011.

¹⁵ Projekt Best Agers częściowo współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Region Morza Bałtyckiego 2007–2013, <http://www.best-agers.eu>.

Wyniki badań nie wykazują znaczących różnicowań w motywacji osób starszych do podjęcia własnej działalności gospodarczej ze względu na państwo, w którym przeprowadzono wywiady. Dominuje motywacja pozytywna. Większość badanych w własnej firmie upatruje możliwości wykonywania interesującej i satysfakcjonującej pracy oraz spełniania własnych marzeń.

Na przedsiębiorczość osób starszych istotny wpływ mają uwarunkowania wewnętrzne (ich cechy osobowościowe, wcześniejsze doświadczenia zawodowe) oraz zewnętrzne (stan otoczenia, w którym funkcjonują – głównie wymiar społecznego stosunku do starości i samych osób starszych). W związku z powyższym w badaniach czynniki wzmacniające przedsiębiorczość podzielono na trzy grupy: związane z daną osobą, związane ze społeczeństwem, w jakim dana osoba funkcjonuje, oraz inne.

Tabela 2

Wybrane czynniki wzmacniające przedsiębiorczość wśród osób starszych – wyniki badań w ramach projektu Best Agers

Kraj pochodzenia respondentów	Związane z daną osobą	Związane ze społeczeństwem, w jakim dana osoba funkcjonuje	Inne
Niemcy	<ul style="list-style-type: none"> – wiedza o rynku, na którym zamierza się prowadzić firmę, – dobrze przemyślana idea biznesu, – dobra organizacja wewnętrzna, 	<ul style="list-style-type: none"> – dostrzegalny wzrost udziału osób starszych w życiu publicznym, – wsparcie ze strony władz, – otwartość społeczeństwa 	<ul style="list-style-type: none"> – kontakt z klientami, – efekt synergii
Łotwa	<ul style="list-style-type: none"> – profesjonalna wiedza, – gotowość do podjęcia ryzyka, – pewność siebie 	<ul style="list-style-type: none"> – zadowolenie klientów, – znaczenie w społeczeństwie autorytetu i doświadczenia życiowego 	<ul style="list-style-type: none"> – duma z własnych osiągnięć, – wsparcie przyjaciół, – wiedza i umiejętności
Litwa	<ul style="list-style-type: none"> – doświadczenie zawodowe, – posiadane środki finansowe, – dobre kontakty z uczestnikami rynku, na którym ma funkcjonować firma 	<ul style="list-style-type: none"> – wzajemne wspieranie się osób starszych, – zaufanie społeczne, – otwartość społeczeństwa na aktywność osób starszych 	<ul style="list-style-type: none"> – przykłady udanych przedsięwzięć zrealizowanych przez inne starsze osoby

cd. tabeli 2. Wybrane czynniki wzmacniające przedsiębiorczość...

Kraj pochodzenia respondentów	Związane z daną osobą	Związane ze społeczeństwem, w jakim dana osoba funkcjonuje	Inne
Polska	<ul style="list-style-type: none"> – doświadczenie zawodowe, – wiedza, – wolny czas 	<ul style="list-style-type: none"> – otwartość społeczeństwa na aktywność osób starszych, – dostępność środków finansowych, – relacje z innymi ludźmi 	<ul style="list-style-type: none"> – brak alternatywnych środków utrzymania, – częste zachęty do uruchomienia własnego biznesu
Szwecja	<ul style="list-style-type: none"> – doświadczenie zawodowe, – wsparcie rodzin i przyjaciół, – posiadanie kapitału 	<ul style="list-style-type: none"> – umożliwienie łączenia wczesnej emerytury z dalszą aktywnością zawodową (np. w niepełnym wymiarze godzin) 	<ul style="list-style-type: none"> – potrzeba zrobienia czegoś, – zachęty podatkowe, – stan zdrowia

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Lundgren, E. Hedkvist Petersen, *55+ people...*

Zaprezentowane w tabeli 2 czynniki obejmują wyłącznie te, które przez respondentów badań zostały uznane za najbardziej istotne. Do najczęściej wskazywanych jako kluczowe należą: wiedza i doświadczenie zawodowe, wsparcie ze strony rodziny i przyjaciół, a także wzrost znaczenia ludzi starszych w społeczeństwie, jego otwartość na aktywność tej grupy.

Podobnie jak czynniki wzmacniające przedsiębiorczość osób starszych, także bariery rozwoju przedsiębiorczości zostały podzielone na trzy grupy.

Zdecydowanie najczęściej wskazywaną przez respondentów barierą przedsiębiorczości jest społeczny stereotyp osoby starszej. Jak pisze L. Dyczewski, nowoczesne społeczeństwo mści się na ludziach, bo przedłuża ludzkie życie i jednocześnie kształtuje swoistą odrazę do starości, wprost bezkrytycznie uwielbiając młodość¹⁶. Osób w starszym wieku współczesne społeczeństwo nie utożsamia z pojęciami, takimi jak: aktywność zawodowa, sukces zawodowy, przedsiębiorczość, innowacyjność, budowanie firmy i zarządzanie nią. Zgodnie z założeniami teorii modernizacji¹⁷ status ludzi starszych jest odwrotnie proporcjonalny do poziomu industrializacji danego społeczeństwa.

¹⁶ L. Dyczewski, *Wartości w życiu człowieka starego*, w: M. Halicka, J. Halicki (red.), *Zostawić ślad na ziemi*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006, s. 113.

¹⁷ D.O. Cowgill, *Ageing and modernization: a revision of the theory*, w: J.F. Gubrium (red.), *Late life*, Springfield, 1974, s. 123–146.

Tabela 3

Wybrane czynniki ograniczające przedsiębiorczość wśród osób starszych – wyniki badań w ramach projektu Best Agers

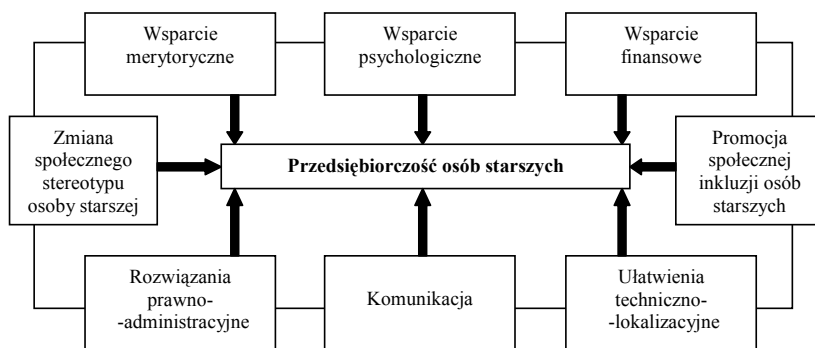
Kraj pochodzenia respondentów	Związane z daną osobą	Związane ze społeczeństwem, w jakim dana osoba funkcjonuje	Inne
Niemcy	<ul style="list-style-type: none"> – problemy zdrowotne, – mniejsze zdolności w zakresie uczenia się, – brak kompetencji społecznych 	<ul style="list-style-type: none"> – konkurencja, – społeczny stereotyp osoby w starszym wieku 	
Łotwa	<ul style="list-style-type: none"> – opinia rodziny, – brak wiary w siebie, – poczucie wstydu ze względu na wiek 	<ul style="list-style-type: none"> – społeczny stereotyp osoby w starszym wieku, – biurokracja, – luka pokoleniowa 	<ul style="list-style-type: none"> – brak środków finansowych, – trudności w dostępie do kredytów, – trudności z wejściem na istniejące rynki
Litwa	<ul style="list-style-type: none"> – obawa przed ryzykiem, – obawa przed niepowodzeniem, – brak wiary w siebie 	<ul style="list-style-type: none"> – społeczny stereotyp osoby w starszym wieku, – nowoczesne technologie, – konkurencja 	<ul style="list-style-type: none"> – wymogi formalno-prawne
Polska	<ul style="list-style-type: none"> – brak pomysłów na biznes, – stereotypowe myślenie o roli osoby w starszym wieku, – kondycja fizyczna 	<ul style="list-style-type: none"> – konserwatyzm, – konkurencja, – rozwój informatyzacji 	<ul style="list-style-type: none"> – problemy zdrowotne
Szwecja	<ul style="list-style-type: none"> – poczucie, że jest się zbyt starym na nowe wyzwania, – obawa, czy sprosta się wymaganiom administracyjnym związanym z prowadzeniem firmy, – brak kontaktów 	<ul style="list-style-type: none"> – trudności w dostępie do środków finansowych (kredytów) ze względu na wiek, – społeczny stereotyp osoby w starszym wieku 	<ul style="list-style-type: none"> – osoby starsze chcą raczej dawać szanse młodym na rozwój

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Lundgren, E. Hedkvist Petersen, *55+ people...*

4. Instrumentarium wsparcia przedsiębiorczości osób starszych

Kluczowe znaczenie w realizacji działań na rzecz wzrostu aktywności zawodowej i przedsiębiorczości osób starszych ma ich kompleksowość, systemowość i strategiczny charakter.

Rysunek 2. Zakres wsparcia na rzecz rozwoju przedsiębiorczości osób starszych

Źródło: opracowanie własne.

Przede wszystkim potrzeba nowego spojrzenia na fazy w cyklu ludzkiego życia oraz wpisane w nie role społeczne. Konieczna jest weryfikacja przekonań i obalenie mitów dotyczących potrzeb i zachowań ludzi starych. Działania tego typu umożliwią wzrost samooceny i zwiększenie pewności siebie osób starszych, ponadto – uelastycznienie otoczenia, w którym osoby te będą mogły realizować swoje pomysły biznesowe.

Uczestnicy przywoływanych wcześniej badań, przeprowadzonych w pięciu krajach bałtyckich, jako działania najbardziej istotne we wspieraniu przedsiębiorczości osób starszych wymienili: szkolenia i mentoring oraz wsparcie organizacyjne dla nowo tworzonych firm oraz wsparcie prawnoadministracyjne.

Podsumowanie

W Polsce tematyka przedsiębiorczości osób starszych staje się w ostatnim czasie jednym z istotniejszych zagadnień debaty publicznej, głównie w związku z zachodzącymi zmianami demograficznymi i trwającym procesem poszukiwania sposobów na wydłużenie aktywności zawodowej Polaków.

Wyniki przywołanych w opracowaniu badań pokazują, że motywacje osób starszych do założenia własnej firmy w Polsce są zbieżne z tymi, jakie reprezentują respondenci z innych państw bałtyckich, i mają one charakter przede wszystkim pozytywny. Natomiast wśród głównych uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości (uruchomienia i prowadzenia firmy) pojawiają się tzw. zewnętrzne lub wewnętrzne ale wynikające z warunków otoczenia. Dotyczą głównie przeświadczenia osób starszych o niskiej atrakcyjności zawodowo-społecznej, co wiąże się ze społecznym nastawieniem wobec osób starszych (dyskryminacji) oraz przypisywaniem im określonych funkcji i ról społecznych.

Wzrost aktywności zawodowej osób starszych oraz ich przedsiębiorczości wymaga zatem podjęcia różnorodnych działań (zastosowania różnych mechanizmów) przez różne typy instytucji. W oparciu o uzyskane wyniki proponuje się wyodrębnić co najmniej trzech kategorii aktywności:

- bezpośrednie wsparcie osób chcących uruchomić biznes,
- rozwiązania systemowe zachęcające do uruchamiania własnego biznesu, w tym w starszym wieku,
- działania na rzecz rekonwersji społecznej, skutkujące zmianą pozycji osób starszych w społeczeństwie.

Charakterystyka działań na rzecz wsparcia przedsiębiorczości osób starszych

Kategoria działań	Typy działań	Skrócona charakterystyka
Wsparcie osób chcących uruchomić biznes	Wsparcie merytoryczne	<ul style="list-style-type: none"> – szkolenia z zakresu uruchomienia i prowadzenia firmy, – przygotowanie biznesplanu, – mentoring w pierwszym okresie funkcjonowania firmy
	Wsparcie psychologiczne	<ul style="list-style-type: none"> – szkolenia z zakresu pozytywnego myślenia, – coaching i mentoring
	Wsparcie finansowe	<ul style="list-style-type: none"> – bezzwrotne formy finansowania, – systemy pożyczkowe i poręczeń kredytowych, – dostęp do informacji o zewnętrznych źródłach finansowania
Rozwiązania systemowe zachęcające do uruchomienia własnego biznesu	Rozwiązania prawno-administracyjne	<ul style="list-style-type: none"> – możliwości w zakresie łączenia emerytury z aktywnością gospodarczą, – ułatwienia w zakresie procedur rejestracyjnych, – zachęty fiskalne, – doradztwo, – łatwość rozliczania prowadzenia własnej firmy
	Komunikacja	<ul style="list-style-type: none"> – dostęp do informacji, – indywidualne podejście w urzędach administracji publicznej, – sieci kontaktów i bazy wiedzy
	Ułatwienia techniczno-lokalizacyjne	<ul style="list-style-type: none"> – inkubatory przedsiębiorczości trzeciego wieku, – dostęp do zasobów, – rozwiązania techniczne uwzględniające możliwości fizyczne i psychiczne osoby w starszym wieku
Działania na rzecz zmiany pozycji osób starszych w społeczeństwie	Zmiana społecznego stereotypu osoby starszej	<ul style="list-style-type: none"> – edukacja, – zespoły międzypokoleniowe, – wdrażanie zasad zarządzania wiekiem w przedsiębiorstwach, – wykorzystywanie wiedzy i doświadczenia osób starszych jako mentorów i coachów, – promocja tzw. dobrych przykładów
	Promocja społecznej inkluzji osób starszych	<ul style="list-style-type: none"> – ułatwienia techniczne, zwiększające dostępność obiektów użyteczności publicznej i nie tylko dla osób starszych, – zachęty dla pracodawców do tworzenia miejsc pracy dla osób starszych, w tym z wykorzystaniem elastycznych form zatrudnienia, – profilaktyka zdrowotna i usługi medyczne, – oferta edukacyjna i kulturalna skierowana do osób starszych, – działania w sferze politycznej – reorganizacja konserwatywnej formuły polityki społecznej

Źródło: opracowanie własne.

Literatura

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski I kwartał 2010 roku*, GUS, Warszawa 2010.
- Cowgill D.O., *Ageing and modernization: a revision of the theory*, w: *Late life*, ed. J.F. Gubrium, Springfield 1974.
- Decyzja Rady w sprawie wytycznych dla polityk zatrudnienia państw członkowskich (2003/578/EC) z dnia 22 lipca 2003 r.*, Dz. Urz. UE 2003/ L 197/13.
- Dyczewski L., *Wartości w życiu człowieka starego*, w: *Zostawić ślad na ziemi*, red. M. Halicka, J. Halicki, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006.
- Kautonen T., *Understanding the older entrepreneur: comparing third age and prime age entrepreneurs in Finland*, „International Journal of Business Science and Applied Management”, 2008, Vol. 3, Iss. 3.
- Kelley D., Bosma N., Amoros J.E., *Global Entrepreneurship Monitor. 2010 Global Report*, Babson 2010, <http://www.gemconsortium.com> (15.07.2011).
- Lundgren A., Hedkvist Petersen E., *55+ people and entrepreneurship – a study based on results from five partners In Best Agers Project*, raport końcowy, Lulea 2011.
- McKay R., *Women entrepreneurs: moving beyond family and flexibility*, „International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research” 2001, 7.
- Older Americans 2010: Key indicators of well-being*, Federal Interagency Forum on Aging Related Statistics, Washington DC 2010.
- Olderpreneur outcomes – a follow-up study of what happen to people aged over 50 who contacted PRIME about starting in business*, Prime initiative 2006, <http://www.primeinitiative.org.uk> (10.07.2011).
- Osoby powyżej 50 roku życia na rynku pracy w 2008 roku*, GUS, Warszawa–Bydgoszcz 2010.
- Polacy o prowadzeniu biznesu*, Komunikat z badań BS/158/2010, CBOS, Warszawa 2010.
- Przejście z pracy na emeryturę*, GUS, Warszawa 2007.
- Rejman K., *Znaczenie edukacji w procesie integracji społecznej osób w wieku senioralnym*, w: *Elan vital v priestore medzigeneračných vzťahov*, red. B. Balogova, Uniwersytet w Presovie, Presov 2010.
- Rotefoss B., Kolvereid L., *Aspiring, nascent and fledgling entrepreneurs: an investigation of the business start-up process*, „Entrepreneurship and Regional Development” 2005, 17.
- Singh G., DeNoble A., *Early retirees as the next generation of entrepreneurs*, „Entrepreneurship Theory and Practice” 2003, 23.
- The 2009 Aging Report. Economic and budgetary projections for EU-27 Member States (2008–2060). Statistical Annex*, European Commission, Economic and Financial Affairs Directorate General, Brussels 2009.

Weber P., Schaper M., *Understanding the grey entrepreneur*, „Journal of Enterprising Culture” 2004, 12.

Wennekers S. i in., *Cultural and economic determinants of business ownership cross countries*, w: *Frontiers of entrepreneurship*, W.D. Bygrave i in., Babson College, Wellesey 2001.

Summary

Population ageing in Europe and mass withdrawal from professional activity leads to a number of adverse phenomena, such as increased public spending, reduced consumer demand and the growing problem of social exclusion. The study focuses on the problems of population ageing in Europe as well as on the feasible steps that may be taken with a view to professional activation and entrepreneurship of people in their third age.